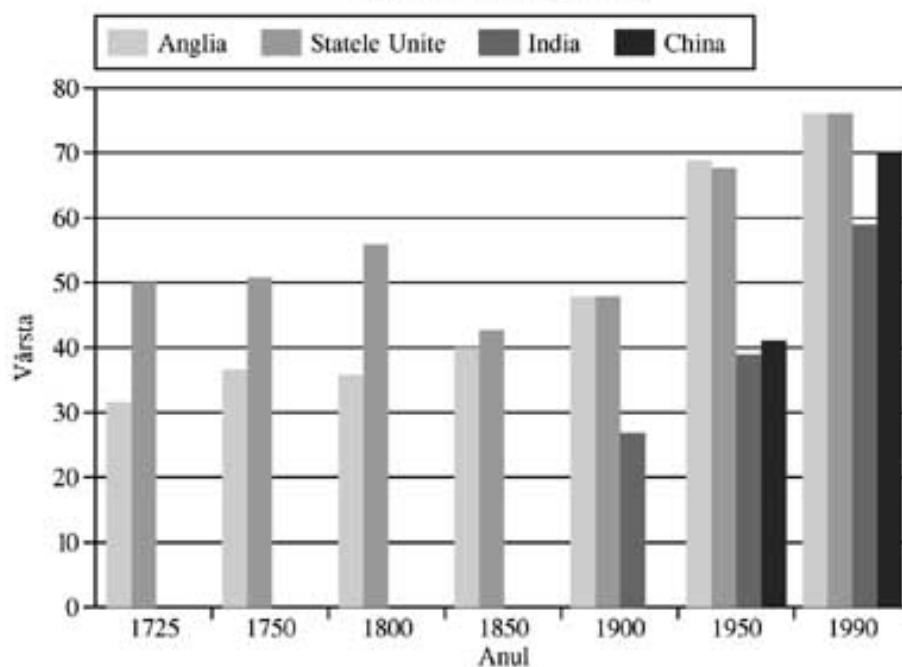

Să luăm cazul celei mai bune *killer application* a Vestului – cea care nu ucidea nimic, ci avea puterea de a dubla speranța de viață a individului: medicina modernă. Asceticul Gandhi disprețuia „armata de doctori” a civilizației occidentale. Într-un interviu acordat la Londra în 1931, el a afirmat că „înfrângerea bolilor” este un indice pur „material” cu care civilizația vestică măsoară progresul⁷. Dar pentru milioanele de oameni a căror viață primise o a doua șansă grație medicinei vestice, între puritatea spirituală și prelungirea vieții alegerea nu era deloc dificilă. Pe la 1800, speranța medie de viață la naștere era de doar 28,5 ani. După două secole, în 2001, ea a crescut la 66,6 ani. Iar această îmbunătățire nu se limitează doar la metropolele imperiale. Istoricii care au obiceiul să confunde foamea sau războaiele civile cu genocidul și gulagul, din dorința de a-i reprezenta pe oficialii coloniali ca pe niște egali, din punct de vedere moral, ai naziștilor sau staliștilor, ar face bine să se gândească și la impactul măsurabil al medicinei occidentale asupra speranței de viață în lumea colonială și postcolonială.

Periodizarea „tranziției spre sănătate” – când a început o creștere susținută a speranței de viață – este destul de precisă. În Europa de Vest, a început în perioada 1770-1890, mai întâi în Danemarca, iar în cele din urmă în Spania. La începutul Primului Război Mondial, febra tifoidă și holera fuseseră efectiv eliminate din Europa, ca urmare a ameliorării serviciului public de sănătate și de igienă, în timp ce difteria și tetanosul erau

Speranța de viață la naștere: Anglia, Statele Unite, India și China, 1725-1990

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor</i>	7
<i>Lista hărților</i>	9
<i>Lista tabelelor și graficelor</i>	10
<i>Prefață</i>	11
Introducere. Întrebarea lui Rasselas	23
Capitolul 1. Competiția	37
Două râuri	37
Eunucul și unicornul	42
Cursa mirodeniilor	47
Regatul de Mijloc	54
Capitolul 2. Știința	59
Asediul	59
Micrografia	66
Osman și Fritz	74
Cu <i>Tanzimat</i> -ul prin Europa	83
De la Istanbul la Ierusalim	86
Capitolul 3. Proprietatea	91
Lumi noi	91
Țara celor liberi	103
Revoluțiile americane	111
Soarta gullahilor	122
Capitolul 4. Medicina	131
Profeția lui Burke	131
Molohul războiului	142
Médecins sans Frontières	149
Craniile din Insula Rechinilor	154
Rușinea neagră	160
Capitolul 5. Consumul	177
Nașterea societății de consum	177
Să ne occidentalizăm !	192

De la epoca jazzului la epoca bogăției	198
Spiritul jeanșilor	207
Pijamale și eșarfe	215
Capitolul 6. Munca	219
Etica muncii și etica cuvântului	219
Distrați-vă!	225
Ierusalimul chinez	241
Tărâmurile ale necredinței	248
Sfârșitul lumii?	251
Concluzie. Rivalii	255
<i>Note</i>	277
<i>Bibliografie</i>	295
<i>Index</i>	317

ținute sub control prin vaccinări. În cele 23 de țări asiatice moderne din care avem date, cu o singură excepție, tranziția spre sănătate a avut loc între 1890 și 1950. În Africa, ea a avut loc între 1920 și 1950, cu doar două excepții la 43 de țări. Astfel, în aproape toate țările asiatice și africane, speranța de viață a început să se îmbunătățească *înainte* de sfârșitul regimului colonial european. După obținerea independenței, rata ameliorării speranței de viață a scăzut în Africa mai ales (dar nu exclusiv) din cauza epidemiei de HIV-SIDA. Este demn de menționat și faptul că țările din America Latină s-au descurcat la fel, în ciuda faptului că s-au bucurat de independență politică încă de la începutul secolului al XIX-lea⁸. Momentul în care speranța de viață a început să crească este cu atât mai surprinzător cu cât el a precedat apariția antibioticelor (de exemplu, streptomicina, pentru vindecarea tuberculozei), a insecticidelor DDT și a vaccinurilor, cu excepția celor simple, pentru variolă și febra galbenă, inventate în epoca imperială (vezi mai jos). Dovezile arată că, pe scară largă, a avut loc o îmbunătățire susținută a sănătății publice, care a redus mortalitatea cauzată de boli contractate prin contaminarea fecală, de malarie și chiar de tuberculoză. Experiența aceasta a avut loc în cel puțin o colonie britanică, Jamaica, iar povestea s-a repetat probabil și în altele, Ceylon, Egipt, Kenia, Rhodesia, Trinidad și Uganda, în care au avut loc ameliorări mai mult sau mai puțin simultane⁹. Așa cum vom vedea, lucrurile au stat la fel și în coloniile franceze. Repertoriul unic de boli tropicale mortale a solicitat efortul susținut al oamenilor de știință și oficialilor din domeniul sănătății, care nu ar fi fost la fel de prompt în absența imperialismului. Dramaturgul și umoristul irlandez George Bernard Shaw îi dă aici replica perfectă lui Gandhi :

De un secol civilizația a îndepărtat condițiile care favorizau febra bacteriană. Tifosul, odată atât de răspândit, a dispărut : ciuma și holera au fost oprite la granițele noastre de o blocadă sanitară. [...] Pericolele infecțiilor și felul în care pot fi evitate sunt cunoscute mai bine decât înainte. [...] Astăzi, problemele pacienților bolnavi de tuberculoză sunt sporite de tendința tot mai mare de a-i trata ca pe niște leproși. [...] Doctorii vorbesc de parcă singurul lucru științific pe care poți să îl faci cu un bolnav de febră e să îl arunci în șanțul cel mai apropiat și să torni peste el acid fenic de la mare distanță, apoi să îl incinerezi pe loc. Și totuși, teama de infecții a dus la un grad mai mare de precauție și igienă. Iar rezultatul net a fost un șir de victorii asupra bolilor¹⁰.

Aceste victorii nu au fost obținute doar de imperialiști, ci și de supușii lor din colonii.

Există și o latură întunecată a științei medicale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Lupta împotriva agenților patogeni coincidea cu o luptă pseudo-științifică împotriva amenințării iluzorii a unei degenerări rasiale. În cele din urmă, războiul din 1914 dintre imperiile vestice rivale, numit „marele război pentru civilizație”, a arătat că Africa nu era totuși cel mai negru continent din lume.

Cele mai multe imperii și-au proclamat intenția pașnică de a civiliza țările înapoiate. Dar puține popoare au fost mai mândre de sintagma *misiune civilizatoare* decât francezii. Pentru a înțelege acest lucru, trebuie să observăm diferența profundă dintre Revoluția Franceză și cea Americană. Primul om care a înțeles această diferență a fost un parlamentar Whig, Edmund Burke, cel mai mare gânditor politic pe care l-a dat Irlandei sudul protestant. Burke sprijinise Revoluția Americană, acceptând punctul de vedere al coloniștilor, potrivit căruia aceștia erau impozitați fără să fie reprezentați, și recunoscând că ministerul lordului North nu era în stare să soluționeze criza inițială a impozitelor din

Massachusetts. Reacția lui Burke la izbucnirea Revoluției din Franța a fost cu totul alta. „Ar trebui oare să îl felicit în ziua eliberării sale pe nebunul”, scria el în *Reflecții asupra revoluției din Franța*, „care a scăpat din cămașa de forță și din bezna celulei sale, la lumină și libertate? Oare trebuie să îl felicit pe banditul și ucigașul care a evadat din închisoare și și-a redobândit drepturile naturale?”¹¹. Burke a intuit cu mult înainte caracterul violent al Revoluției Franceze. Aceste cuvinte au fost publicate pe 1 noiembrie 1790.

Reacția politică în lanț, care a început în 1789, era rezultatul crizei fiscale cronice, devenită acută după intervenția francezilor în Revoluția Americană. După criza financiară traumatizantă din 1719-1720 – Criza din Mississippi –, sistemul fiscal francez rămăsese cu mult în urma celui englez. Nu exista nici o bancă centrală care să emită bancnote. Nu exista nici o piață de obligațiuni lichide unde datoria publică să poată fi cumpărată sau vândută. Sistemul fiscal fusese privatizat în mare măsură. În loc să vândă obligațiuni, Coroana franceză vindea funcții, ceea ce a creat un eșafodaj umflat de paraziți pe bani publici. O serie de miniștri abili – Charles de Calonne, Loménie de Brienne și Jacques Necker – au încercat să reformeze sistemul și au eșuat. Soluția cea mai simplă ar fi fost ca Ludovic al XVI-lea să nu își plătească datoriile monarhiei, care luau tot felul de forme bizare și ajungeau până la aproape dublul plăților pentru obligațiuni standardizate ale guvernului britanic¹². În schimb, regele a dorit să obțină un consens. O Adunare a Notabililor nu a dus la nici un rezultat. Avocații din *parlements* nu făceau decât să agite spiritele. Finalmente, în august 1788, Ludovic a fost convins să convoace Stările Generale, o instituție care nu se mai reunise din 1614. Ar fi trebuit să își dea seama că o instituție de secol XVII nu putea decât să producă o criză de secol XVII.

La început, Revoluția Franceză a fost un fel de Război Civil Britanic din care lipsea doar puritanismul. Adunarea Stărilor Generale le-a dat aristocraților nemulțumiți ocazia de a-și descărca năduful, avându-i în avangardă pe contele de Mirabeau și pe marchizul de Lafayette. Ca și în Anglia, camera inferioară a parlamentului și-a manifestat voința proprie. Pe 17 iunie 1789, a Treia Stare (cea Comună) s-a proclamat „Adunare Națională”. Trei zile mai târziu, prin celebrul „jurământ de pe terenul de tenis”, membrii săi au jurat să nu dizolve Adunarea până când Franța nu va avea o constituție nouă. Acesta era Parlamentul cel Lung, în versiune franceză. Dar atunci când au trebuit trasate regulile de bază ale vieții politice franceze, revoluționarii au adoptat un limbaj american recognoscibil. La o primă privire, Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului din 27 august 1789 le-ar fi părut familiară oamenilor din Philadelphia :

2. Drepturile naturale și inalienabile ale omului [...] sunt libertatea, proprietatea, dreptul la siguranță și la rezistența la opresiune. [...]
10. Nimeni nu poate fi tras la răspundere pentru opiniile sale, fie ele chiar religioase. [...]
17. Proprietatea fiind un drept inviolabil și sacru, nimeni nu poate fi privat de ea¹³.

Și atunci de ce, începând chiar cu discursul său vituperant din 1 februarie 1790, a reacționat Burke atât de violent împotriva acestei revoluții? Iată-l în plină vervă :

Francezii se răscoală împotriva unui monarh blând și drept cu mai multă furie, ură și dispreț decât a făcut-o vreodată un popor împotriva celui mai josnic uzurpator sau a celui mai sângeros tiran. Rezistența lor a fost o concesie [...], lovitura lor a fost îndreptată împotriva mâinii care distribuia favoruri și imunități. [...] Pedepsa lor a venit chiar din

reușita lor : legile au fost răsturnate, tribunalele au fost înjosite, industria a fost slăbită, comerțul e pe ducă, impozitele sunt neplătite, poporul sărăcit, Biserica e jefuită, iar statul nu este ușurat deloc, anarhia civilă și militară a făcut constituția regatului ; toate lucrurile omenești și divine au fost sacrificate pe altarul idolului creditului public, iar falimentul național a fost consecința ; și, ca să le pună capac la toate, titlurile de hârtie ale unei puteri noi, precare, instabile [...] au fost oferite ca sprijin al unui imperiu¹⁴.

Dacă Burke ar fi scris aceste cuvinte în 1793, nu ar fi trebuit să ne mire. Dar o intuire a adevăratului caracter al Revoluției Franceze atât de devreme e uimitoare. Cum de își dăduse seama ? Răspunsul este Rousseau.

Contractul social (1762) al lui Jean-Jacques Rousseau a fost una dintre cele mai periculoase cărți produse vreodată de civilizația vestică. Omul, susținea Rousseau, este un „nobil sălbatic” care nu vrea să se supună unei autorități. Singura autoritate legitimă căreia el i se supune este suveranitatea „poporului” și a „voinței generale”. După Rousseau, voința generală trebuie să fie supremă. Magistrații și legiuitorii trebuie să se plece în fața ei. Nu pot exista „asocieri faționale”. Nu poate exista creștinism, pentru că implică o separație a puterilor (cea spirituală de cea seculară). Libertatea e ceva bun, fără îndoială. Dar, pentru Rousseau, virtutea era mai importantă¹⁵. Întorcându-ne la Declarația Drepturilor Omului și ale Cetățeanului, cititorul modern își poate da seama ce anume l-a deranjat pe Burke :

6. Legea este o expresie a voinței generale. [...]

10. Nimeni nu poate fi tras la răspundere pentru opiniile sale, fie ele chiar religioase, *dacă manifestarea lor nu tulbură ordinea publică stabilită prin lege*. [...]

17. Proprietatea fiind un drept inviolabil și sacru, nimeni nu poate fi privat de ea, *cu excepția cazurilor în care necesitatea publică, legal constatată, pretinde în mod evident acest lucru* [subl.n.].

Tocmai aceste excepții stârneau suspiciunea lui Burke. Primatul acordat de Rousseau „ordinii publice” și „necesității publice” i se părea profund sinistru. Voința generală era, din punctul de vedere al lui Burke, o modalitate mai puțin demnă de încredere de a-i alege pe conducători decât principiul ereditar, de vreme ce conducătorii ereditari erau mai înclinați să respecte „vechile libertăți”, pe care Burke le prefera „libertății” noi, singulară și abstractă. Starea a Treia, susținea el, va fi inevitabil coruptă de putere (și de „interesul bănesc”), spre deosebire de aristocrație, care se bucura de independența conferită de averea personală. Burke a înțeles și însemnătatea exproprierii pământurilor Bisericii, în noiembrie 1789 – unul dintre actele cu adevărat revoluționare –, ca și a pericolelor pe care le presupunea tipărirea banilor de hârtie (asignatele), neavând ca susținere nimic altceva decât pământurile bisericesti confiscate. Contractul social real, a susținut el, nu consta în pactul rousseauist dintre nobilul sălbatic și voința generală, ci în „parteneriatul” dintre generația prezentă și cele viitoare. Cu o uimitoare intuiție, Burke avertiza că utopismul „profesorilor” era periculos : „La capătul fiecărei viziuni”, scria el în cea mai profetică declarație a epocii, „nu se văd decât spânzurații”. Atacul împotriva instituțiilor tradiționale, avertiza el, va sfârși într-o „oligarhie necinstită și

* Burke a eșuat doar în anticiparea faptului că Revoluția avea să adopte ghilotina ca pe o soluție tipic raționalistă la problema celui mai eficient mod de a încheia o viață omenească.

ignobilă” care va degenera, în dictatura militară¹⁶. În toate acestea, faptele i-au confirmat predicția.

Constituția din septembrie 1791 afirma inviolabilitatea dreptului la proprietate, inviolabilitatea „Regelui francezilor”, inviolabilitatea dreptului la asociere și a libertății credinței. Doi ani mai târziu, toate patru fuseseră deja încălcate, începând cu dreptul la proprietate al Bisericii. Dreptul la liberă asociere fusese încălcat prin abolirea ordinilor monastice, a gildelor și a uniunilor comerciale (dar nu și a facțiunilor politice, care înfloreau). Iar în august 1792 statutul privilegiat al regelui a fost încălcat, atunci când el a fost arestat în urma asaltului asupra Palatului Tuileries. E adevărat că Ludovic al XVI-lea și-a atras singur pedeapsa când familia regală nu a reușit să fugă la Varennes, încercare vană de a evada din Paris (deghizată în anturajul unei baroneze rusoaiice) către citadela monarhiștilor de la Montmédy, la granița de nord-est. După ce a fost aleasă o Convenție Națională nouă și democratică, în septembrie 1792, probabilitatea regicidului a crescut și mai mult. Dar execuția lui Ludovic al XVI-lea pe 21 ianuarie 1793 a avut consecințe foarte diferite de execuția lui Carol I. În timpul Revoluției Engleze, uciderea regelui pusese capăt unui război civil. În timpul Revoluției Franceze, ea a fost uvertura la capătul căreia puterea a trecut, prin Societatea iacobină a Prietenilor Constituției, la Comuna insurecțională și apoi la Comitetele de salvare publică ale Convenției Naționale. Așa cum avea să se mai întâmple în istoria Occidentului, revoluționarii s-au înarmat cu o nouă religie prin care s-au întărit, ca să poată comite atrocități și mai mari. Pe 10 noiembrie 1793, adorarea lui Dumnezeu a fost interzisă și s-a instituit cultul Rațiunii, prima religie politică a epocii moderne, având icoanele și ritualurile sale, dar și martirii săi.

Revoluția Franceză fusese încă de la început violentă¹⁷. Asaltul detestății închisori Bastilia de pe 14 iulie 1789 a fost sărbătorit prin decapitarea marchizului de Launey (guvernatorul Bastiliei) și a lui Jacques de Flesselles (conducătorul negustorilor din Paris). La doar o săptămână după aceea, prim-ministrul regelui, Joseph-François Foulon de Doué, și ginerele acestuia, Bethier de Sauvigny, au fost și ei uciși. Când mulțimea revoluționară a atacat familia regală de la Versailles, în octombrie, aproape 100 de oameni au fost uciși. În 1791 au avut loc Ziua Pumnaelilor și masacrul de pe Champ-de-Mars. În septembrie 1792, în jur de 1.400 de prizonieri monarhiști au fost executați ca urmare a demonstrațiilor contrarevoluționare din Bretagne, Vendée și Dauphiné. Dar era nevoie de ceva mai mult ca să se producă marele carnagiu al terorii, prima demonstrație din epoca modernă a crudului adevăr că revoluțiile își devorează propriii copii.

O întreagă generație de istorici încântați de ideile lui Karl Marx (vezi capitolul 5) au căutat răspunsul în conflictul de clasă, atribuind izbucnirea revoluției unor recolte proaste, prețului crescut al pâinii și nemulțumirii așa-numiților *sans-culottes* – în *l'ancien régime*, erau cel mai asemănător lucru cu proletariatul. Dar interpretările marxiste se împiedicau de numeroasele dovezi că burghezia nu purtase un război de clasă împotriva aristocrației. De fapt, o elită de „notabili”, câțiva burghezi și câțiva aristocrați au făcut Revoluția împreună. O interpretare mult mai subtilă fusese însă deja oferită de un intelectual aristocrat pe nume Alexis de Tocqueville, ale cărui lucrări majore, *Democrația în America* (1835) și *Vechiul Regim și Revoluția* (1856), dau un răspuns de neegalat la întrebarea: de ce Franța nu a fost America? Au existat, susținea Tocqueville, cinci diferențe fundamentale între cele două țări și deci și între cele două revoluții pe care le-au înfăptuit. În primul rând, Franța era tot mai centralizată, pe când America era un stat federal natural, cu o viață asociativă provincială și o societate civilă. În al doilea

rând, francezii tindeau să pună voința generală mai presus de litera legii, lucru pe care puternica branșă juridică americană îl respingea. În al treilea rând, revoluționarii francezi atacau religia și Biserica ce o susținea, în timp ce sectarismul american servea ca scut împotriva pretențiilor autorității seculare. (Tocqueville era sceptic din punct de vedere religios, dar a înțeles înaintea multora valoarea socială a religiei.) În al patrulea rând, francezii au acordat prea multă putere unor intelectuali iresponsabili, în timp ce conducerea supremă aparținea unor oameni practici. În ultimul rând, cel mai important pentru Tocqueville, francezii puneau egalitatea mai presus de libertate. Ca să rezumăm, ei îl preferau pe Rousseau lui Locke.

În capitolul XIII din *Democrația în America*, Tocqueville a nimerit drept la țintă :

Cetățeanul american învață încă din copilărie să se bazeze pe propriile eforturi pentru a face față necazurilor și greutăților vieții ; el privește autoritatea socială cu neîncredere și neliniște și îi cere ajutorul doar când nu o poate ocoli. [...] În America, libertatea de asociere în scopuri politice este neîngrădită. [...] În nici o altă țară nu este mai multă nevoie de asociere pentru a împiedica despotismul facțiunilor sau puterea arbitrară a unui principe decât în țările constituite democratic¹⁸.

Astfel, slăbiciunea relativă a societății civile franceze era unul dintre motivele pentru care republicile franceze au tins să încalce libertățile individuale și să degenereze în autocrații. Dar Tocqueville a adăugat și un al șaselea punct, parcă în ultima clipă :

În Franța, pasiunea pentru război este atât de mare, încât nici o inițiativă nu este prea nebunească sau prea periculoasă pentru bunăstarea statului ca oamenii să nu considere că ar fi o onoare să o întreprindă cu riscul vieții¹⁹.

Aceasta era, cu siguranță, cea mai mare diferență dintre cele două revoluții. Amândouă au trebuit să poarte războaie ca să supraviețuiască. Dar războiul purtat de revoluționarii francezi a fost mai amplu și mai îndelungat.

Din momentul în care Leopold al II-lea, împăratul Sfântului Imperiu Roman, i-a convocat pe ceilalți monarhi să vină în ajutorul lui Ludovic al XVI-lea – chemare la care urmașul lui Frederic cel Mare, Frederic Wilhelm al II-lea a răspuns primul –, Revoluția Franceză a trebuit să lupte pentru propria existență. Declarația de război a Austriei (aprilie 1792), apoi cele ale Marii Britanii, Olandei și Spaniei (februarie 1793) au dezlănțuit o conflagrație mai mare decât Războiul de Independență american. După datele Ministerului American al Apărării, 4.435 de oameni și-au pierdut viața pentru apărarea Statelor Unite până la Bătălia de la Yorktown, inclusiv ; au fost 6.188 de răniți. Pierderile din războiul din 1812 au fost de 2.260, respectiv 4.505 de oameni²⁰. Victimele au fost ceva mai puține de partea britanicilor. Chiar dacă o mare parte dintre răniți ar fi decedat și un mare număr de civili și soldați ar fi murit în urma bolilor și a privațiunilor îndurate din cauza războiului, conflictul rămâne unul limitat. Unele dintre cele mai faimoase bătălii – cea de la Brandywine sau cea de la Yorktown – nu au fost, după standardele europene, decât niște încăierări. Numărul de morți în războaiele revoluționare și în cele napoleoniene a fost cu mult mai mare – după una dintre estimări, numărul total de morți pe câmpul de luptă, de ambele părți, între 1792 și 1815, a fost de 3,5 milioane.